

Adana Tarihçesi

Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu*

M.Ö. 1650 yıllarında, Boğazköy metinlerinde “Uru Adania” olarak, muhtelif ferman ve yazmalarda ise “Erdene, Edene, Ezene, Azana ve Batana” şekillerinde adlandırılan Adana, Osmanlı döneminin ilk zamanlarında (ادنه) veya (ادانه) imlâsıyla, Tanzimat’tan sonra ise Edirne ile karıştırılmamak için (اطنه) şeklinde yazılmıştır. Tarihin en eski devirlerinden itibaren, Gülek Boğazı’ndan inen yolun başında ve Seyhan Nehri kıyısı gibi önemli bir mevki-de kurulmuş olan Adana, mevkiinin ehemmiyeti dolayısıyla pek çok toplulukların istilâsına uğramıştır.

Adana’nın eski çağlara ait tarihi hakkında sıhhatli bilgi bulmak güçtür; ancak bununla birlikte şehrin kuruluşu birtakım mitolojik olaylara dayandırılmıştır. Bunlardan biri ve en yaygın olanı, Bizanslı Etiyenne’nin kaydına göre, gök tanrısı Uranus’un iki oğlu “Adanus” ve “Sarus”un Tarsus halkı ile yaptıkları savaşlar sonucu kurulduğu ve Adanus’un adına izafetle “Adania” denildiğidir. Bu efsanenin tarihî bir değeri olmamakla beraber, eski çağlarda M.Ö. IX asırda, Kilikya olarak adlandırılan Çukurova’da, Adana’yla birlikte daha birçok şehir bulunduğu ve aralarında büyük bir rekabetin varlığı söz konusudur. Nitekim Adana’ya ait ilk bilgiler arkeolojik çalışmalar sonucu elde edilmiştir.

Adana’nın bilinen ilk sahipleri M.Ö. XV. yüzyılda Hitit federasyonu olup, bunlardan sonra da Asur hakimiyetine girdiği anlaşılmaktadır. Bölge M.Ö. 621-333 yıllarında Keyhüsrev (Cyrus) zamanında İran’ın, M.Ö. 333’ten itibaren de Büyük İskender’in eline geçmiş, onun ölümünde Selekiler’in hissesine düşmüş, neticede bu hanedan ile Mısır Batlamyos hanedanı arasındaki mücadele sonucunda Mısır’ın eline geçmiştir¹. Nihayet M.Ö.12’de Pompe tarafından Roma İmparatorluğu topraklarına katılmıştır.

Adana Çukurova ile birlikte Roma’nın M.S. 395’de ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kalmış, bu dönemde gelişerek oldukça önemli bir ticaret bölgesi haline gelmiştir. Nitekim bu dönemde başta meşhur 21 gözlü köprü olmak üzere pekçok imar faaliyetinde bulunulmuştur.

Adana’ya Müslümanların ilk akınları Halife Ömer zamanında başlamıştır. Ancak geçici türden olan bu akınlar Muaviye zamanında da devam etmesine rağmen bir netice vermemiştir. Buna karşılık bölgenin İslâm kuvvetlerince fethi asıl Emevi halifesi Abdülmelik zamanında gerçekleşmiş, Türk-İslâm gurupları

* Türk Tarih Kurumu Başkanı.

tarafından iskâna açılması ise Abbasiler zamanında Halife Harun Reşid döneminde Horasanlı kumandan Süleym et-Türki tarafından gerçekleştirilmiştir. Adana X. asırda rumların, XI. asır sonlarında Selçukluların ve bir müddet haçlıların eline geçmiş, XII. asırda kısa bir süre Konya Selçukluları idaresine girmiş ve bunlardan tekrar Bizans imparatorluğu ile Kilikya ermeni prenslikleri arasında el değiştirmiştir. Son olarak ise Adana XIV. asır ortalarından itibaren Memlüklerin ve bunlara bağlı olarak 780-970 (1378-1562) yılları arasında Bozok Türkmenlerinden Yüregir boyu beylerinden Ramazan Bey ve ailesine intikal etmiştir. Adana Çukurova bölgesi ile birlikte Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde Osmanlı topraklarına katılmakla birlikte, uzun bir müddet daha Ramazanoğulları vasıtasıyla idare edilmiştir.

Osmanlı hakimiyetindeki Adana, zaman zaman Halep eyaletine tabi bir sancak², bazan da müstakil bir eyalet halinde Osmanlı idarî teşkilâtında yer almıştır. Nitekim, 1608-1833 yılları arasında ise mütesellimlik şeklinde idare edilen Adana, 1867'de Kozan, Cebel-i Bereket, İç-il sancaklarının birleştirilmesiyle eyâlet haline getirilmiştir. 1833-1840 yılları arasında Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanıyla başlayan harekât sonunda, Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın eline geçmiş, Londra Muahedesi ile de 1841'de tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. I. Dünya savaşı sonunda (1914-1918) 24 Kânun-ı evvel 1918'de Fransızlar tarafından işgal edilen Adana, ahalisinin şiddetle mukavemeti neticesinde iki yıllık bir Fransız hakimiyetinden sonra 1921'de Ankara İtilâfnamesi'yle Türkiye'ye teslim edilmiş ve 5 Ocak 1922'de Fransızlar şehri kendilerine yardımcı olan Ermenilerle birlikte terketmişlerdir. Bu tarih bugün Adana'nın kurtuluş günü olarak kutlanmaktadır.

ŞEHRİN NÜFUSU

İlk çağlardan Osmanlı dönemine kadar kesin bir nüfus kaydına rastlanmayan Adana'ya, ilk Türk yerleşmesi 809'da Abbasiler zamanında Ebu Süleym Ferec tarafından yapılmıştır³. Adana'nın Türkler tarafından fethinden sonraki nüfusu hakkında ise, ancak Osmanlılar döneminde sıhhatli bilgilere rastlanmaktadır. Bununla beraber, Osmanlı öncesinde 1071'den itibaren Oğuzlara mensup Kayıhan, Bayat, Döğër, Yazır, Durdurga, Afşar, Beydili, Bayındır, Salur, Peçenek, Çepni, Yapar, İğdir, Kaçar, Kınık ve Yüregir kollarına mensup

cemaat ve aşiretlerin yerleştirildiği kaynaklarda yer almaktadır⁴. Nitekim Osmanlı fethinin hemen akabinde 1519'da yapılan tahrirde de aynı guruplara tabi cemaatların bölgede bulunduğu görülmektedir⁵. Eksik olmasına rağmen bu tahrirden Adana'nın Halep'e bağlı bir sancak olduğu anlaşılıyor. 1536 yılında yapılan tahrirde ise Adana Sancağı Adana, Yüregir, Sarıçam, Dünderli ve Bulgarlı, Hacılı, Ayas, Karaisalı ile Kınık nahiyelerinden meydana gelmekteydi⁶. Bu yıllarda Adana'da aşağıdaki mahalleler bulunmaktaydı:

Mahalleler	1524 ⁷		1536 ⁸		1547 ⁹	
	Hane	Müc.	Hane	Müc.	Hane	Müc.
Akça Mescid	34	-	39	-	18	2
Bâb-ı Tarsus	64	4	49	25	39	20
Baytemür Mescidi	-	-	134	2	69	6
Burnu Kara Mescidi	-	-	20	-	17	1
Burtan	-	-	-	-	18	1
Câmi-i Atik (= Cum'a Mescidi)	67	1	77	35	51	11
Câmi-i Cedid Halil Bey	8	3	37	8	32	12
Çukur Mescid	17	-	16	4	14	-
Debbağân (= Depebağ)	38	2	49	14	21	6
Emirlü	-	-	-	-	18	3
Hacı Fakihoğlu	17	1	11	6	15	2
Kadı Mescidi	19	1	45	4	26	1
Kantar-oğlu mescidi	28	-	32	9	28	1
Kara Sofulu (=Ahilü)	13	-	17	6	17	6
Karlulu	-	-	-	-	11	4
Kasarcılu	24	7	24	7	-	-
Kayalu-bağ	-	-	-	-	26	3
Keçeci (= İsa Hacı-oğlu Mescidi)	60	4	71	21	53	7
Ramazan Ağa Mescidi	-	-	-	-	28	3
Saçlu Ahmed Mescidi	29	4	32	2	28	1
Sâdât Mescidi	-	-	25	2	12	3
Su Gedüğü (=Selim Bey Mescidi)	23	-	41	5	26	3
Tabakhane	-	-	-	-	46	12
Yarköy	-	-	9	7	-	-
Yukarı Mahalle (= Hamid Hacı Mescidi)	19	3	20	14	16	4
Zâviye-i Yârân Dede	19	2	15	4	11	1
Ermeni Cemaati	75	7	92	141	112	47
TOPLAM	548	39	855	116	752	160

Adana şehri ve bağlı nahiyelerdeki nüfus ise 1536-1547 yılları arasında yaklaşık olarak aşağıdaki tabloda görüldüğü şekilde idi:

	Şehirde	Nahiyede
Adana (47 mezraası var)	4.431	8.351
Ayas (9 mezraa, 2 köyü var)	-	2.387
Berendi (57 mezraa, 33 köyü var)	-	4.347
Dündarlı-Bulgarlı (48 mezraası var)	-	12.942
Hacılı (27 mezraası var)	-	3.989
Karaisalı (93 mezraası var)	-	10.515
Kınık (62 mezraa, 43 köyü var)	-	10.108
Saruçam (70 mezraası var)	-	19.031
Yüregir (126 mezraası var)	-	15.919
TOPLAM	4.431	87.589

1671 (1082)'de Hicaz'a giderken Adana'dan geçen Evliyâ Çelebi, Adana'nın dört köşeli, 500 adım çevresi olan, 7 kuleli ve iki kapılı bir kalesi olduğunu yazıyor. Kale doğu tarafından doğrudan doğruya nehre, diğer üç tarafından da hendeklerle çevrilmişti. Kale içinde 37, kale dışında ise 8700 ev bulunuyordu. Ayrıca şehirde beşi büyük 70 cami, 130 dükkân, 17 han ve bir kapalı çarşı vardı. Sokaklar toprak yollar halinde olmakla birlikte, çarşı ve pazar yerlerinde taş döşeli olduğu ve şehrin çevresinin de bağ ve bahçelerle çevrili bulunduğu Evliyâ Çelebi tarafından ifade edilmektedir. Adana'nın mahsulleri arasında ise limon, turunç, zeytin, incir, nar, şeker kamışı ve pamuk sayılmaktadır. Bu arada halkın Türkmenlerden mürekkep olduğu, ayrıca az miktarda Arap, Rum, Ermeni ve Yahudi bulunduğu da kaydedilmektedir¹⁰.

1872 yılında ise 11.825 hane olduğu kaydedilen Adana'da yaklaşık 30.000 kişi yaşamakta olup, şehirde ayrıca 7 fabrika, 35 sıbyan mektebi, 6 tekke, 90 mağaza, 1978 dükkân, 55 değirmen, dört hamam, 27 han, 5 kilise, 38 mescid ve 20 cami bulunuyordu¹¹. Aynı tarihte Adana, Kozan, Cebel-i Bereket ve İç-il sancaklarından teşekkül eden Adana Vilâyeti'nin toplam nüfusu 157.503'e ulaşmıştı. Bu nüfusun 138.554'ü Müslüman, 19.049'u da Hıristiyandı. Bu sırada vilâyette 128 mescid, 89 cami, 36 kilise, 226 sıbyan mektebi, 89 da medrese mevcuttu. 1891 yılında Fransız seyyah Vital Cuinet'nin bildirdiğine göre Adana kazasında 93.955 kişi bulunuyordu. Bunun da 74.878'i Türk, 19.077'si Hıristiyandı. Aynı seyyah tarafından vilâyet nüfusu 403.439 olarak belirtilmiş,

bunun da 346.308'inin Türklerden, 51.982'sinin de Rum ve Ermenilerden teşekkül ettiği kaydedilmiştir¹². Yukarıda belirtilen bu Hıristiyân nüfus, Adana ve Çukurova'nın kurtuluşu ile neticelenen mücadele sonunda (5 Ocak 1922), birlikte hareket ettikleri Fransız kuvvetlerinin bölgeyi terk ettikleri sırada onlarla birlikte gitmişler ve çeşitli ülkelere göç etmişlerdir¹³.

ÇUKUROVA'DA AŞİRETLER

Adana'nın merkez olduğu Çukurova'da, aşağıda belirtilen aşiretler bulunmaktaydı:

Adana ve Çukurova için en önemli boylar ise, Yüregir, Avşar, Sırkıntılı, Varsak, Tecirli, Cerid, Ağça Koyunlu, Bozdoğan, Ulaşlı ve Dulkadirli Türkmenleridir. Bunlardan Dulkadirli Türkmenlerine bağlı İfraz-ı Dulkadiye Türkmenleri olarak adlandırılan gurubu Çukurova'da yerleşmişti. Ayrıca Ramazanoğulları (Adana'da Ramazanlı ulusu: İğdir, Yıva, Salur, Kınık, Bayındır, Eymir), Kozanoğulları (Kozan, Kadırlı, Feke, Saimbeyli'de), Küçük Alioğulları (Payas yöresinde), Özeroğulları (Payas Sancağı'nda), Mene-menci oğulları (Bozdoğanlardan olup Kadırlı-Ceyhan arasında ve Sunbas ile bir kısmı Kusun ve Kara İsalı'da), Gökveli oğulları (Kadırlı'de Kesik Çay ile Sunbas arasında), Karsantı oğulları (Karaisalı ile Kozan arasındaki dağlık bölgede), Sırkıntı-oğulları (Sarıçam ile Ceyhan nehri arasında) ve Kusun-oğulları (Kusun'da) gibi aile gurupları vardı. Bütün bu aşiret ve aile guruplarından Adana ve Çukurova'ya yerleştirilenlere gelince:

Adana'nın en önemli boylarından Oğuzların Üçok koluna mensup Yüregirler ve Kınıklardan Karaisalı, Kusun, Kuştemür, Ulaş, Gökçelü ve Elvan obaları Adana çevresine; Savcı-Hacılı, Eğlen-oğlu, Arı Damlu, Kavurgalı ve Avşar teşekkülleri Kozan ve çevresine; Varsak, Demircilü, Karamanlı, Selmanlı, Zâkirlü, Kavurgalı, Geçlik, Eşkinciler, Kadırlı ve çevresine; Dulkadirli'den Anamaslı (*Obaları: Yazır, Sevinçlü, Oruç beylü, Ulaşlı, Urcanlı, Kazancılı, Söylemezli, Yol basanlı, Kara Haytalı*), Dokuz veya Bişanlı (*Obaları: Karkın, Karamanlı, Kürt Mihmadlı, Avcı, Demrek, Hacılar, Neccarlı, Dokuz Koyunlu*), Küreciler, Cerid (*Obaları: İmrenli, Azılı, Vameyli, Hamdili, Çakılı, Tatarlı, Mustafa beyli, Ceyhan Bekirli, Altıgöz Bekirli, Almagöllü, Yalağavi, Durak, Hunatlı, Yumutlu*), Tecirli (*Akça koyunlu*) lar-

dan olup obaları: Palalı, Yazmalı, Şekerli, Hiboğlu, Gönün-oğlu, Budaklı, Gürer, Böcükli, Domballı, Eloğlu, Çerçi-oğlu, Alcı, Göcükli, Kokulu, Kara Bibili, Çırnazlı, Araplı, Kırmıtlı, Kabuklu, Alhanlı, Sarıhasanlı, Kalalı, Kara Obalı, Dervişeli), Elci (Akça koyunlu'lardan), Küşne, Yuvalı, Tekelü, Varsak, Ağça Koyunlu (Obaları: Çalışlu, Musa Hacılı, Musacalu, Kozanlı, Hamudlü), Eymir, Çimelü, Kızıllı, İmanlı Afşarı, Çağıranlı, Avcı, Gündeşli boyları Çukurova'nın çeşitli bölgelerine; Tecirli ve Cerid aşiretleri Ceyhan ve Osmaniye bölgelerine yerleşmişlerdir. Bu arada Ayas, Berendi, Kınık ve Kurt-Kulağı derbendine İfrâz-ı Dulkadriye Türkmenlerinden Çıkrıklı Tüccarlısı, Şihab Tüccarlısı, Sarızlı Tüccarlısı, Çakal Demircilü, Hüseyin Hacılı, Anamaslı, Çakal Dokuzlu, Elcilü Karamanlısı, Kabakulak Elcisi, Avcı, Ketmi, Ovacıklı, Abdullu, Küşne, Körüklü, Kırıklı, Kara Halillü, Kara Atabeklü ve Pekmezli Afşarı iskân edilmişlerdi.

Bu şekilde Türkmen boylarına mensup gurupların Çukurova'ya gelip yerleşmeleri XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş ve bunlar bugünkü çalışkan ve vatansever Çukurovalıları meydana getirmiştir.

ÇUKUROVA VE FIRKA-İ İSLÂHİYE

1864-65 yılları Çukurova için bir dönüm noktasıdır. Bu tarihlerde Ahmed Cevdet ve Derviş Paşalar, "Fırka-i İslâhiye adı verilen bir askerî birlik ile Çukurova'ya gelmişlerdi. Maksatları Kozanoğulları, Karsantioğulları gibi ailelerle Sırkıntı, Afşar (veya Avşar), Bozdoğan, Varsak (veya Farsak), Cerid, Tecirli ve Oruç aşiretlerini itaat altına almak ve yerleştirmektir.

O zamanlar Çukurova henüz ziraate açılmamış, her yeri otlar ve bataklıklarla kaplı içinde binbir çeşit hayvanın cirit attığı bir yerd. Ahmed Cevdet Paşa burası için şöyle diyor: "Artık Kozan'a gitmemiz gerekliydi. Önce keşif için genelkurmaydan Ahmed Muhtar Bey bir miktar süvari ile gönderildi. Yol üzerinde kurumuş otlar pek çok olduğundan, bazı bölgelere yol açmak için bir birlik gönderilmesine ihtiyaç duyulmuştu. Bunun üzerine, dokuz tabur piyade ve bir alay süvari ile bir hayli başıbozuk atlı ve iki bine yakın nakliye hayvanına yol açmak için öncü olarak bir miktar asker gönderildi.

Fırka-i İslâhiye ile Osmaniye'den hareket ederek Cihan (=Ceyhan) nehrinden geçip bir gece Hemite kalesi civarında, bir gece de Cihan nehri kenarında ko-

nuldu. Eğer evvelce gönderilen asker otları yakıp ta yol açmamış olsaydı, bu ot deryası içinden geçmekte büyük zorluklarla karşılaşılacaktı. Çukurova bizim bilmediğimiz bir âlem imiş. Bu otlar içinde süvarilerin kargularının uçları görünmüyordu. Tabiat, burada kuvvetini olağanüstü bir surette gösteriyordu. Her tarafında büyük küçük nehirler ve dereler akıyor, yağmurlar mevsiminde yağıyor, yağmadığı vakitte geceleri yeryüzüne düşen su tanecikleri (kırağı) ile bitkileri besliyor, temmuz ve ağustos içinde her yerin otları kurumuş iken, yolumuz üzerinde henüz solmağa yüz tutmuş ve serilip serpilmiş ipek gibi otlar görülüp, bunlar kaldırıldığı zaman altından taze otlar ve zümrüt gibi çimenler görülüyordu. Ne var ki, buraları aşiretlerin konak yerleri olduğundan hiçbir yerinde ziraat yoktu. Kışın aşiretlerin kışladıkları yerlerde çadır yerleri ve ocak taşları görülüp, bundan başka insanların yaşadığına dair bir emare yoktu. Adım başına uçan duraç kuşları, seğirdip kaçan ceylan sürüleri insana hoş görünüyorsa da, her köşede rastlanan yaban domuzları ile büyük-küçük yılanlar insanı dehşet içinde bırakıyordu".

İşte böylesine boş ve korkunç olan Çukurova, yukarıda isimlerini saydığımız aşiretlerden Karsantioğulları'nın Karsantı nahiyesine, Sırkıntı aşiretinin Adana ile Kozan arasına ve İnderesi'ne, Avşar aşiretlerinin Çukurova'nın çeşitli bölgelerine (31 cemaat olarak), Bozdoğanların Kadirli ile Ceyhan arasındaki bölgeye, Varsakların Kadirli ile Kozan arasına, Cerid aşiretinin İmrenli, Azılı, Vameyli, Hamdili, Çakılı, Tatarlı, Mustafa Beyli, Ceyhan Bekirlisi, Altıgöz Bekirlisi, Almagöllü, Yalağevi, Durak,

Hunatlı ve Yumutlu adlarını taşıyan 14 obasının Çukurova'nın çeşitli yerlerine ve Ceyhan nehri boylarına, Tecirli aşiretinin ise, Palalı, Yazmalı, Şekerli, Hiboğlu, Gönünoğlu, Budaklı, Gürer, Böcükü, Domballı, Eloğlu, Çerçioğlu, Alcı, Göcükü, Kokulu, Karabibili, Çırnazlı, Araplı, Kırmıtlı, Kabuklu, Alhanlı, Sarıhasanlı, Kaleli, Karaobalı ve Dervişeli obalarının Osmaniye ve Ceyhan arası ile Haruniye bölgesine yerleştirilmek suretiyle iskâna açılmıştır. Bundan sonra Çukurova, ziraat yapılmaya elverişli zengin bir ova haline gelmiştir. Nitekim yine Ahmed Cevdet Paşa, Çukurova'nın Misis'ten yukarıda Ceyhan nehri boylarına ve Şahmaran Kalesi civarına yerleştirilen Nogay muhacirlerinin ziraat yaptıklarını ve ekilen buğdayın bire yetmiş-sek-

sen ve arpanın bire yüz elliden iki yüze kadar mahsul verdiğini yazmaktadır.

Fırka-i Islâhiye'nin Çukurova'ya gelişi sadece bazı aşiretlerin yerleştirilmesiyle sonuçlanmamıştır. Bu gelişte iki güzel Çukurova şehrimizin kuruluşu da gerçekleşmiştir.

Bunlardan ilki Kadirli'nin kuruluşudur. Kadirli, Pazar-yeri denilen ve vaktiyle Zülkadriye olarak adlandırılan devletin hükümet merkezi olan bir kasaba yerine kurulmuştur. Fırka-i Islâhiye, Çukurova bölgesini ıslâh ederken eski Kars-ı Zülkadriye halkından bazıları gelerek harap bir şekilde bulunan kasabanın yeniden imarını istemişler, bunun üzerine Kars dağlarından ve Çukurova aşiretlerinden isteyenlerin bu-

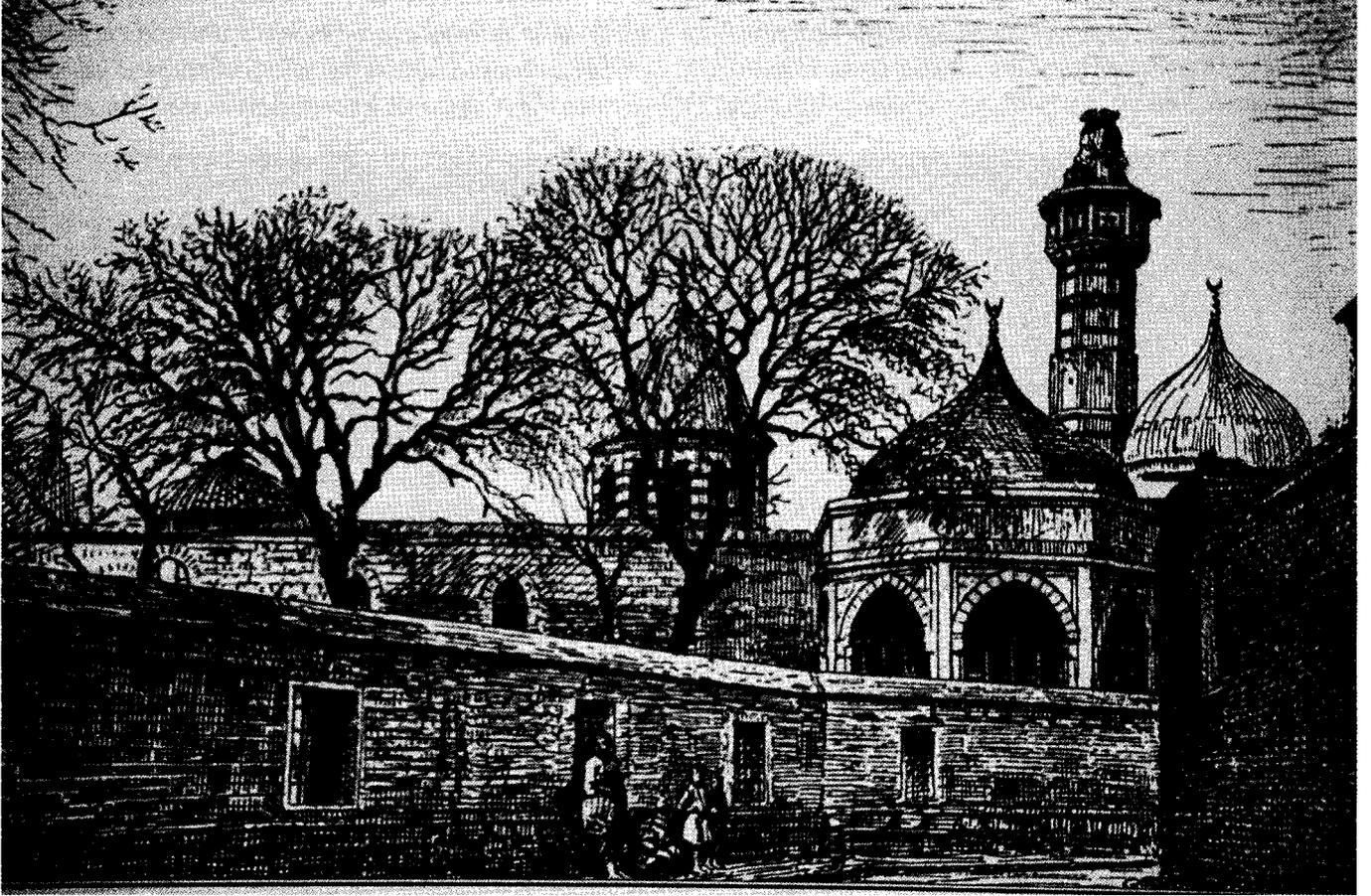
Taşköprü yakınında Acemi'nin Kahvesi (H.A.)

rada birer ev yaparak yerleşmelerine izin verilmiştir. Bunun üzerine 600 kadar hane gelerek yerleşmiş ve Kadirli kasabası kurulmuştur. Daha sonra Kozan Sancağı'na bağlanan Kadirli bir kaza haline getirilmiş, Tatarlı, Sunbas ve Savrun nahiyeleri buraya bağlanmıştır. Kadirli kazası bu sırada, toplam 8406 kişi ve 2552 haneden teşekkül etmekteydi. Kasabada yedi Müslüman ve bir Hıristiyan mahallesi vardı.

İkinci kurulan şehir Osmaniye'dir. Osmaniye de, Hacı Osmanlı köyü önünde, yine Pazar-yeri olarak

getirilmiştir. Kasabanın en güzel yerindeki bir konak 2500 kuruşa satın alınarak hükümet konağı haline getirilmiştir. Fırka-i İslâhiye'nin buradan gitmesinden sonra Antep, Payas, Halep ve Bağdad tarafından gelen Türk aşiretleriyle Osmaniye'nin nüfusu artmıştır. Bu yeni gelenler kasabanın Akdeğirmen, Küçük Hamam ve Şube gibi mahallelerine yerleştirilmiştir.

Adana'nın tarihi elbette bu kadar değil. Daha yüzlerce aşiretin, binlerce insanı buralara yerleşmiş ve

20. yüzyıl başlarında Ulu Cami (H.A.)

adlandırılan yerde kurulmuştur. Kasabaya Çukurova'dan Tecirli, Cerid ve Ulaş aşiretlerinden birer miktar hane iskân olunmuştur. Kasabanın ismine, köyü kuran kişinin adından dolayı Osmaniye denmiştir. Burası da Payas Sancağı'na bağlı bir kaza haline getirilerek, kazaya Tecirli ve Cerid aşiretlerinin kışlak yerleriyle, Ulaşlı nahiyesi bu kazaya bağlanmıştır. Osmaniye meclis azalığına ileri gelenlerden Arslan Kurd Ağa, Akyar köyü kethüdası ve Ulaşlı Ağalarından Çend-oğlu Molla Ağa ile Rüstem Ağa

bugünün çalışkan, vefakâr, mert, vatansever insanlarını meydana getirmiştir.

TARİHİ ESERLER

Bugünkü Adana'da, tarihî geçmişiyle orantılı olarak eski devirlerden bazıları tamirleri sırasında eski özelliklerinden hayli şey kaybetmelerine rağmen oldukça eser kalmıştır. Bununla birlikte seyyahların bizzat şahid oldukları ve salnâmelerde kaydedilen eserlerden birçoğu da yok olmuştur. Bunlardan en

önemlisi olan Adana kalesidir. Kale 1836 yılında Mısır valisi Mehmed Ali Paşa tarafından yıktırılmış ve bugüne hiçbir iz kalmamıştır. Bunlardan başka 35 kadar cami, mescid, medrese, han, hamam v.s. kadar eser günümüze kadar gelmiştir. Bu eserlerden en önemlilerinden biri kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmeyen, ancak bir Roma devri yapısı olan 21 gözlü taş köprüdür. Seyhan nehri üzerinde kurulmuş olan bu köprü çeşitli dönemlerde tamir görmüş, nehrin getirdiği toprak sebebiyle 19 gözü kalmıştır. Köprü 310 m. uzunluğunda ve 13 m. yüksekliğindedir. Tarihi eserler arasında 1409'da Akça Ağa tarafından inşâ ettirilen Ulucami mahallesindeki Akça Mescid, Ramazanoğullarından Halil Bey tarafından 1495'de yaptırılan Harem Dairesi ile 1497'de inşâ edilen Ulucami mahallesindeki Tuz Hanı (= Selâmlık Dairesi); Halil Bey'in oğlu Pîrî Paşa tarafından 1529'da inşâ ettirilen ve bugün Büyük saat yakınında yer alan Çarşı hamamı; 1513 yılında Ramazanoğlu Halil Bey tarafından inşâsına başlanan ve Pîrî Paşa tarafından 1541'de ikmal ettirilen Ulu Cami, türbesi ve medresesi; yine 1541'de inşâ edilen ve bânîsi Cuma Fakih isimli bir zat olan Cuma Fakih mescid ve medresesi; 1548'de Savcı Bey tarafından inşâ ettirilen Savcı-oğlu veya Kemeraltı camii; 1501 yılında Ramazanoğlu Halil Bey tarafından kiliseden camiye çevrilen Eski Câmî veya Yağ Câmîi ile hemen bitişiğindeki 1558'de Pîrî Paşa tarafından yaptırılan Yağ Câmîi medresesi; Ramazanoğulları zamanında tahminen 1558'de Hasan Kethüda tarafından yaptırılmış bulunan Hasan Ağa veya Hasan Kethüda camii; tahminen 1591-95 yıllarında Sevindük-zâde tarafından inşâ ettirilen Tahtalı Câmîi; yine tahminen 1600-1605'de Ramazanoğulları tarafından eski bir Roma hamamı kalıntısı üzerine kurulmuş bulunan İrmak hamamı veya Yalı hamamı; 1648'de Adana valisi Câfer Paşa tarafından yaptırılan Cafer Paşa camii; 1682'de Ramazanoğullarından Mestanzade Hacı Mahmud Ağa tarafından inşâ ettirilen Mestanzade Camii ve yine aynı kişi tarafından 1703'de yaptırılan Mestan hamamı; 1704'de Ali Dede isimli bir kişi adına, Rakka valisi Mehmed Paşa tarafından inşâ ettirilen Ali Dede Mescidi; Musabalı-oğlu Mustafa Bey tarafından yaptırılan Musabalı-oğlu mescidi ve medresesi ile hamamı (Yeni hamam); 1721'de Balcı-zade Hacı Mustafa Bey tarafından inşâ ettirilen Balcı-oğlu

mescidi; bânîsi Abdürrezzak Antakî olan ve 1724'de yapılan Yeni cami; 1748'de Alemdar Elhac Mustafa Hasan Ağa tarafından inşâ ettirilen Alemdar mescidi; 1751'de Hacı Ahmed Ağa tarafından yaptırılan Siyavuş-oğlu mescid ve medresesi; 1751-54 yıllarında Gencî-zade Hacı Mahmud tarafından inşâ ettirilen Yeşil mescid; 1825'de Adana Valisi Memiş Paşa tarafından yaptırılan Memiş Paşa camii veya Havutluoğlu mescidi; XVI. yüzyılda Ramazanoğlu Halil Bey ve Pîrî Paşa tarafından yaptırılıp 1850-51 yıllarında Kel Hasan Paşa tarafından tamir ettirilen Adana Bedesten veya Arastası (Kapalı Çarşı); 1881'de Şeyh Zülfo (Zülfa) tarafından inşâ ettirilen Şeyh Zülfo mescidi; 1882 yılında Adana valisi Abidin Paşa tarafından inşâ ettirilmiş bulunan Saat Kulesi (Büyük Saat) gibi eserler halen mevcuttur¹⁴.

NOTLAR

- 1 Şemseddin Sami, *Kamusü'l-alâm*, İstanbul 1307, I, 220.
- 2 Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Al-i Osman*, İstanbul 1280, s. 26, 54; Ayr. bkz. Timar Sistemi Hakkında Bir Risale, nrş. İlhan Şahin, *Tarih Dergisi*, Sayı 32 (İstanbul 1979), s. 916-917.
- 3 Bkz. Yakutü'l-Hamavî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1955, I, 132-133. Ayr. bkz. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târih-i Haleb*, I-II, Şam 1954; *La Province d'Adana*, s. 7-8; M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 19-29.
- 4 Türk boylarının Çukurova'ya yerleştirilmesiyle ilgili bkz. Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1 (Ankara 1963), s. 1-19; Ayr. bkz. Yinanç, *Aynı eser*, s. 172-175; *La Province d'Adana*, s. 34-37.
- 5 BA, *Tahrir Defteri*, nr.69.
- 6 *Tahrir Defteri*, nr.177.
- 7 BA, *TD*, nr. 450.
- 8 BA, *TD*, nr.177.
- 9 BA, *TD*, nr.254.
- 10 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1935, IX, 333-334.
- 11 *Adana Salmâmesi*, sene 1289.
- 12 Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, II, 3-40.
- 13 Bkz. A. Cevdet Çamurdan, *Kurtuluş Savaşında Doğu Kilikya Olayları*, Adana 1975, s.340, 513.
- 14 Bkz. *Türkiye'de Vakıf Âbideler ve Eski Eserler*, Ankara 1972, I, 2-35; Ayr. bkz. Naci Kum, "Misis Kervansarayı ve Ramazanoğulları Tarihi ve Adana şehrindeki Eserleri", *Görüşler*, Sayı 35 (Adana 1941), s. 6-8.